

Ս. ԽԱՆԶԱԴՅԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԼԵԶՎԻ  
ՔԵՐԱԿԱՆԱԿԱՆ ԱՌԱՆՁՆԱՀԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Ն. Գ. ՄԻՆԱՍՅԱՆ

Յուրաքանչյուր գրող քերականական կառուցվածքի հարցերում այս կամ այն չափով դրսևորում է ինքնուրույնություն: Դա նշանակում է, որ գրողը լեզվի կառուցվածքի պասիվ կրողը չէ, այլ նրա ակտիվ կիրառողն ու գործադրողը, որի ընթացքում էլ դրսևորվում է նրա անհատականությունը:

Խոնջ չափով կարող է գրողն ինքնուրույն լինել քերականության հարցերում, որն է այդպիսի ինքնուրույնության հնարավորությունը:

Լեզվի քերականական կառուցվածքի օրինաչափությունները քարացած չեն, գտնվում են փոփոխության ու զարգացման մեջ:

Գոյություն ունեցող օրինաչափությունների կողքին աստիճանաբար հանդես են գալիս նոր երևույթներ: Եվ գրողը, բնականաբար, այս կամ այն չափով, ըստ որում ակտիվ վերաբերմունքով, գործածում է այդ նոր երևույթները: Դրանք երբեմն կարող են հանդես գալ որպես շեղում, երբեմն էլ որպես նոր օրինաչափություն: Լեզվի զարգացման ուղղությունն ու միտումները հասկացող ու հաշվի առնող գրողը պատահական շեղումը տարբերում է անհրաժեշտորեն ծագող լեզվական երևույթից, իր ստեղծագործություններում տեղ է տալիս նոր իրողություններին և դրանով նպաստում համապատասխան երևույթների ծավալմանն ու զարգացմանը:

Գրական հայերենի քերականական օրինաչափությունների մեջ զուգահեռ ձևեր առաջացնող մյուս գործոնը արտաքինն է: Այս տեսակետից մեծ է հատկապես բարբառների դերը, որոնցից շատ երևույթներ անցնում են գրական լեզվով խոսողների բանավոր, իսկ հաճախ նույնիսկ գրավոր խոսքի մեջ:

Բարբառների ազդեցությունը գեղարվեստական գրականության լեզվի վրա ամենից առաջ հանդես է գալիս հերոսների խոսքում և օգտագործվում է մասնավորապես տիպականացման նպատակով: Սակայն որոշ երևույթներ թափանցում են նաև հեղինակային խոսքի մեջ, ինչ չափով որ դրանք առհասարակ կարող են տեղ գտնել գրական խոսքում: Հենց այստեղ էլ հանդես են գալիս տարբեր հեղինակների տարբեր դիրքավորումներն ու վերաբերմունքը: Այդ վերաբերմունքի հիմքում ընկած է այն հանգամանքը, թե ով ինչպես է պատկերացնում ժամանակակից գրական հայերենի և բարբառների փոխհարաբերությունը: Այս հարցի վերաբերյալ տարիներ առաջ բանավեճ է ծաղկալվել «Սովետական գրականություն» ամսագրի էջերում<sup>1</sup>: Որքան էլ դրական հա-

<sup>1</sup> Տե՛ս Ստ. Կուրտիկյան, Հայոց լեզվի զարգացման ու կերպարի լեզվի անհատականացման մի քանի հարցեր, 1962, № 9: Լ. Հախվերդյան, Ինչի՞ մասին է խոսքը, 1962, № 11: Վ. Խեչումյան, Հայոց լեզվի հարստացման և բարբառների կապակցությամբ, 1962, № 8: Խ. Մեսրոպյան, Կերպարի լեզվի անհատականացման հարցի շուրջ, 1963, № 1: Ստ. Ալաջաջյան, Լեզվի բարձր մշակույթի համար, 1963, № 1: Ար. Մատինյան, Ստեղծագործական վեճերի հետքերով, 1963, № 4: Էդ. Աղայան, Հայոց լեզվի մշակման ու հարստացման և բարբառների դերի մասին, 1963, № 6: Գ. Վահանյան, Գրողը և լեզուն, 1963, № 2: Բ. Հովսեփյան, Գրական լեզվի ուղին գոհակությունը չէ, 1963, № 7:

յերենը զարգացած ու հարուստ լեզու է, այնուամենայնիվ, նա չի կարող բոլորովին հեռու մնալ ժամանակակից կենդանի բարբառների լեզվական հարուստ զանազանից: Բայց մյուս կողմից էլ նա չի կարող իր դռները ազատորեն բացել բարբառների առջև և անխտիր վերցնել բարբառային բառական ու քերականական ձևերը: Այս հարցում կարևոր է հեղինակի նպատակադրումը և ճաշակը: Հեղինակները պիտի կարողանան հմտությամբ օգտագործել բարբառների լեզվական հարստությունը, այնպես, որ բարբառայինը մերվի գրականի մեջ, հարստացնի այն և ինքնանպատակ չլինի:

Գրողի լեզվի բերականական առանձնահատկությունների ուսումնասիրումը հետաքրքրական ու կարևոր է երկու տեսակետից: Նախ՝ գրական հարուստ վաստակ ունեցող գրողի ստեղծագործություններում գրական լեզվի տվյալ էտապի բերականական իրողություններն ունեն իրենց տարբեր դրսևորումներ, զարգացման միտումներն ու օրինաչափությունները: Ուրեմն՝ այսպիսի ուսումնասիրությունը հետաքրքրական է գրական լեզվի բերականական կառուցվածքի զարգացման պատմության տեսակետից: Երկրորդ՝ այսպիսի ուսումնասիրությունը հետաքրքրական է գրողի լեզվական կուլտուրայի և ոճական առանձնահատկությունների բնութագրման համար:

Այս առումով ղդալի հետաքրքրություն են ներկայացնում անվանի գրող Ս. Խանդավազյանի ստեղծագործությունները:

Խանդավազյանի լեզվի բերականական առանձնահատկությունները քննում ենք ըստ ձևաբանական և շարահյուսական կառուցվածքների:

Ձևաբանական երևույթներից Ս. Խանդավազյանի ստեղծագործության մեջ ուշադրության արժանի է Խ հոլովման ենթարկվող բառերի քանակի մեծացումն ի հաշիվ այլ հոլովման պատկանող բառերի, այլ կերպ՝ Խ հոլովման ազդեցության ոլորտի ընդլայնումը:

Ա հոլովման ենթարկվող շատ բառեր Ս. Խանդավազյանի երկերում<sup>2</sup> ենթարկված են նաև Խ հոլովման: Օրինակ՝ «Տատիս մազերը նման են նոր եկած ձյունի» (ԼՀ, էջ 15)<sup>3</sup>: «Հեառ բարով ծեծեց, ծալեց պատշգամբի սյունի վրայի ցցված մեխը» (Սգ, էջ 68):

Ավելի շատ են Ո Խ հոլովման պատկանող բառերը Խ հոլովիչով հոլովվելու դեպքերը: Օրինակ՝ «Գեղանդի կոթը շրխկոցով իջնում է նրա գոտկատեղին» (Խխ, էջ 341): «Հասրաթ ապերը շարունակ շուռումուռ էր գալիս անկողնի մեջ» (Հհ, էջ 252):

Խ հոլովման այդ ազդեցությունը տարածվում է նաև այլ հոլովումների պատկանող բառերի վրա: Օրինակ՝ «Խմենք բո բարի փալաւտի կենացը, Գարեգին» (Հ, էջ 74): «Սկեսուրին իմաց տա իրենց գլխին եկած մեծ դժբախ-

2 Ս. Խանդավազյանի պատմվածքներից մեջ բերվածները կատարում ենք ըստ նրա «Երկերի ժողովածուի» չորրորդ հատորի, Երևան, 1968:

3 Հոլովածում օգտագործված են հետևյալ համառոտագրությունները. Հ—«Հողը», Երևան, 1957, ԼՀ—«Լալ Համադը», Սգ—«Սպիտակ գառը», Խխ—«Խղճի խայթ», ՀՀ—«Հովիվ Հասրաթը», Օծ—«Օջախի ծուխը», Ք—«Քեռիս», ՇԱ—«Շաքար Ամին», Մ—«Մարդը», ՈւՀ—«Ուստա Հեթումը», Մձգ—«Մշնառա ձորի գաղտնիքը», Տ—«Տունը», Հսա—«Հոնուտա սարի աղբիկը», ԿՀ—«Կարմիր շուշաններ», Ատ—«Այրված տուն», ԴԴ—«Դագաղ Դանելը», Նուա—«Նա ուրիշ էր արդեն», Հձ—«Հարազատ ձեռքեր», Օհ—«Օտար հավը», Կա—«Կորած արահետ», Ծ—«Ծանապահը»:

տուժյունը» (Օծ, էջ 100): Բայց շատ տարիներ առաջ ծախել էր՝ Արշակին քաղաք ուղարկելու, ուսումի տալու համար» (Սգ, էջ 67):

Ս. Խանզադյանի երկերում հանդիպում են նաև այնպիսի հոլովածներ, որոնք գալիս են բարբառներից և չեն բխում գրական հայերենի հոլովական համակարգի զարգացման օրինաչափություններից: Այդպիսի ձևերը գերազանցապես գործածվում են հերոսների ուղղակի խոսքում, որպես տիպականացման միջոց. «Մարդ որ թագավոր էլ է դառնում, էլի իրա ուրախությունը իրա տանն է գտնում, իրա երեխաների ու կնկա հետ» (Հ, էջ 753): «Նստի՛ր, ֆվո՛ր տղա» (Ք, էջ 403): «Հա՛յ, հա՛յ... Յուրունց աղո՛րց գինուց մի փարշ լինե՛ր» (Շա, էջ 358): «Անեցո՛նց համար» (ՀՀ, էջ 251): «Ես աշունհին քեզ պսակելու եմ» (Մ, էջ 36): «Ոտքերի՛ն միշտ գոմշու կաշվի տրեխներ էին» (ՀՀ, էջ 222):

Հոլովական զուգահեռ ձևերի գործածության մասին խոսելիս անհրաժեշտ է ուշադրություն դարձնել նաև քննարկվող քերականական ձևի հնչյունափոխական տարբերակների վրա, ինչպիսիք առկա են Ս. Խանզադյանի ստեղծագործությունների լեզվում: Հայտնի է, որ հայերենի համար օրինաչափ է փակ վանկի Խ, ՈՒ ձայնավորների սղումը կամ բառի ածման դեպքում Ը-ի փոխարկվելը (ինչպես՝ կացին-կացնի): Սակայն այժմ նկատվում է այդ երևույթը սահմանափակելու և նշված բնույթի բառերը առանց հնչյունափոխության գործածելու միտում, որը դրսևորվել է նաև Ս. Խանզադյանի երկերի լեզվում: Օրինակ՝ Դաճիճի (ՈՒՀ, էջ 274), անկողինով (ն. տ., էջ 293), պռունկին (ն. տ., էջ 321) և այլն: Նշված երևույթը, սակայն, համատարած ու ընդհանրական չէ: Երբեմն գրողը միևնույն բառը գործածում է հնչյունափոխված, մի այլ դեպքում՝ չհնչյունափոխված ձևով. ինչպես՝ կամուրջի (Հ, էջ 620) և կամրջի (ն. տ., էջ 616):

Խանզադյանի ստեղծագործություններում կան նաև այլ կարգի հոլովական զուգահեռ ձևեր: Ինչպես՝ աանից և աեից (Հ, էջ 602), ինձաանից և ինձնից (ն. տ., էջ 605) և այլն: Նշենք, որ ժամանակակից գրական հայերենի համար նախընտրելի է զուգահեռ ձևերից կարճը (տնից, ինձնից), որը և ավելի շատ է գործածված Խանզադյանի երկերում:

Հնչյունափոխական որոշ երևույթներ Ս. Խանզադյանի երկերն են մուտք գործել բարբառներից: Դա հատկապես նկատելի է ա-տվ վերջացող գոյականների հոլովման ժամանակ, երբ, ի տարբերություն գրական հայերենի, հոլովական վերջավորությունից առաջ ա-ն սղվում է: Օրինակ՝ «Են օրը աղիդ (փոխանակ աղայիդ) տեսա» (Մ, էջ 43): «Հա՛րս ու փեսին տարան հացատուն» (Մձգ, էջ 145):

Հայտնի է, որ բայը քերականական առումով ամենահարուստ խոսքի մասն է, որն ունի ձևաբանական կառուցվածքի ակնհայտ ձեռնարկներ ու բազմազանություն: Բայական կատեգորիաների մեծ մասի դրսևորումը ժամանակակից հայերենում ունի իր քերականական միակ ձևը, որը տատանումների չի ենթարկվում ո՛չ ներքին զարգացման, ո՛չ էլ բարբառային կամ այլ ազդեցությունների հետևանքով: Այսպիսի լեզվական երևույթներին չենք անդրադառնա, քանի որ դրանք ընդհանուր են ինչպես գրական հայերենով բոլոր խոսողների, գրողների, այնպես էլ Ս. Խանզադյանի խոսքի համար:

Այստեղ մենք կանգ կառնենք բայի քերականական մի քանի այնպիսի երևույթների վրա, որոնցում տատանումներ ու շեղումներ կան ժամանակա-

կից հայերենում, և որոնք արտացոլվել են Ս. Խանդավազյանի ստեղծագործությունների լեզվում:

Անմիօրինակության դրսևորումներ կան հատկապես հրամայական եղանակի կազմության մեջ: Ինչպես ժամանակակից գրական հայերենում, այնպես էլ մասնավորապես Ս. Խանդավազյանի երկերում Ե խոնարհման հրամայական եղանակի հոգնակի թիվը հանդես է դալիս ոչ միայն անցյալ կատարյալի հիմքով (գրեցեք, խոսեցեք), այլև ներկայի հիմքով (գրեք, խոսեք): Ճիշտ է, այս վերջին ձևերը օրինաչափ չեն գրական հայերենի համար, բայց զգալիորեն տարածված են: Օրինակ՝ «Լսի՛ր, ընկեր Վարդանյան, դուք էլ լսե՛ք, Երևանից եկած ընկերներ» (Հ, էջ 414): «Խփե՛ք թշնամուն, հե՛յ» (Ժ, էջ 61): «Հիմա ասե՛ք տեսներ, թե որտե՞ղ ցույց տանք» (Հ, էջ 444):

Այս շեղումները գործածվում են օրինաչափ ձևերի կողքին, որոնք առավել գերակշռում են Խանդավազյանի ստեղծագործություններում: Այսպես՝ «Լսեցե՛ք, ա՛յ մարդիկ» (Հ, էջ 706): «Է՛յ, նորաշենցիներ, հապա ասացե՛ք, ո՞ւմ չեմ օգնության հասել» (Տ, էջ 198): «Վարպետներ կանչեցե՛ք, էգուցվանից նոր տուն ենք շինում» (Ն. ա., էջ 199):

Խանդավազյանի մոտ հրամայական եղանակի կազմության այլ շեղում ևս կա, որն արտահայտվում է Ե խոնարհման բայերի եզակի թվում: Այդ բայաձևերը Խանդավազյանը երբեմն գործածում է առանց վերջին ր-ի: Օրինակ՝ «Մասուրով շորվա հմ եփել, Արև, բերեմ՝ խմի, տենդի դարման է» (Հ, էջ 554): «Թե տեղդ ծուխ է, դենը նստի» (Ն. ա., էջ 647): «Կով ու ոչխար առ, հետո պսակվելու հոգսը քաշի» (Մձգ, էջ 127):

Այդպիսի ձևերին զուդահեռ և ավելի հաճախ, իհարկե, Ս. Խանդավազյանը գործածում է գրական հայերենի համար օրինաչափ ձևեր: Ինչպես՝ «Ասում եմ՝ Գարեգինին կանչի՛ր» (Հ, էջ 103): «Պանի՛ր, Աշխեն ջան» (Մձգ, էջ 135): «Քունդ որ տանի, դուռը ներսից փակի՛ր, ֆնի՛ր» (ՀՀ, էջ 228):

Երբեմն նույն պարբերության մեջ՝ կողք-կողքի գործածվում են բայի հրամայական եղանակի նշված երկու ձևերը: Ինչպես՝ «Կանգնի՛ր ու պինդ բռնի՛ր ինձ, է՛յ: Պինդ բռնի մինչև հեղեղը կտրվի» (Հ, էջ 536): Միևնույն հերոսի միևնույն խոսքում նույն բայի տարբեր ձևեր գործածելը անշուշտ խրախուսելի չէ:

Որոշ զուգաձևություններ կան նաև արգելական հրամայականի գործածության հարցում: Հրամայականի վերաբերյալ վերը նշված ձևը (ի-ի, Ե-ի անկումով) երբեմն հանդես է գալիս նաև արգելական կազմության մեջ, քանի որ տվյալ դեպքում արգելական հրամայականը կազմվում է հաստատականից: Օրինակ՝ «Էլ մի՛ խոսի» (Մձգ, էջ 129): «Մի՛ նախատի ինձ» (Հսա, էջ 189): Աղջի՛կս, մի՛ քաշվի, կեր» (Հ, էջ 421): Այստեղ հատկապես պետք է նշել, որ արգելական հրամայականը ներկայի հիմքից կազմվելու փոխարեն երբեմն կազմվում է անցյալ կատարյալի հիմքով: Ինչպես՝ մի՛ տուր (մի տա), մի՛ արի (մի գա), մի՛ գնացե՛ք (մի գնաք) և այլն: Օրինակ. «Անունս մի՛ տուր» (Հ, էջ 373): «Հիմարությունս մի՛ արա» (Ն. ա., էջ 438):

Զուգաձևություններ կան նաև մի շարք բայերի անցյալ կատարյալի և նրա հիմքից կազմված ձևերի մեջ: Դա առավելապես հատուկ է անկանոն բայերին. Ս. Խանդավազյանը դարձա (դարձար, դարձավ, դարձել), բռնեցի (թողեցիր, թողեց), բերեցի (բերեցիր, բերեց), ավեցի (տվեցիր, տվեց), դրեցի (դրեցիր,

դրեց) ձևերին զուգահեռ գործածում է դառա, բողի, բերի, դրի ձևերը: Օրինակ՝ «Հիմա կարգին տղամարդ ես դառնել» (Հ, էջ 63): «Քրիստի տված թուղթը դրի մեջն ու կապեցի իմ ձեռքով կտրած մատիս» (Կ2, էջ 21): «Ի՞նչ արիւ նրա տված թուղթը» (ն. տ., էջ 21):

Այս և նման բայերի երկրորդական ձևերը հանդադրանք գործածում է ոչ միայն անկախ կիրառության դեպքում, այլև հարադրական կազմութունների մեջ, Օրինակ՝ «էս էլ եղավ ինձ տուն, որ վրան փակ դրինք» (Հսա, էջ 153): «Բայց ոտքիս ձեռք չավիճ. հավատացին, որ կացինն է կտրել» (Կ2, էջ 22):

Բանավոր խոսքում հաճախ հանդիպող սխալ է Ծ խոնարհման բայերի պատճառականը ացն ածանցով կազմելը, որը բարբառային ծագում ունի և խոտելի է գրական հայերենի համար: Այդպիսի որոշ կազմութուններ գործածում է նաև Ս. հանդադրանք: Ինչպես՝ խմացնել (խմեցնել), նստացնել (նստեցնել), և այլն:

Հայտնի է, որ պատճառական ածանցի ձայնավորը ըստ էության համապատասխան պարզ բայի խոնարհիչն է, ուրեմն, եթե բայը կազմությամբ պարզ է և պատկանում է Ծ խոնարհման, ապա նրա պատճառական ձևի մեջ, բնականաբար, պետք է լինի Ծ ձայնավորը, ինչպես՝ վազել-վազեցնել, ուտել-ուտեցնել և այլն: Մինչդեռ երբեմն, հատկապես բարբառների, այլև ացն ածանցի ազդեցությամբ, նշված կազմութուններում հանդես է գալիս Ա ձայնավորը, որով և եցն ածանցի փոխարեն ունենում ենք ացն: Օրինակ՝ «Թաշկինակով աթուղ սրբում է, նոր նստացնում վրան» (Հ, էջ 287): «Մոռով համեմված թեյ կխմացնի նրան» (Ատ, էջ 466): «Այ պառավ, ինչի՞ ես ինձ գրվացնում» (Մ, էջ 37): «Լուսաբացին նա ցամաքացրեց աչքերն ու վեր կացավ» (Օծ, էջ 100):

Սակավ դեպքերում Ս. հանդադրանք գործածում է ավելի բարբառային բայաձևեր: Օրինակ՝ «Զեմ գիտում ի՞մ գնդակը կպարվ էշին, թե՞ Սաքոյի» (Հ, էջ 657): «Դե՛, թողեք, տղերք, համը հանեցիք, շեմ կարա» (ն. տ., էջ 653): «Դիտում չեմ» (Լհ, էջ 14):

Գլխավոր բաղադրյալ ժամանակների կազմության մեջ դերբայի և օժանդակ բայի շարահասության հարցում Ս. հանդադրանք երբեմն առաջնությունը տալիս է բարբառային օրինաչափությանը: Խոսքը մասնավորապես վերաբերում է ժխտական խոնարհմանը, որի ժխտական օժանդակ բայը գրականում դրվում է դերբայից առաջ, իսկ հեղինակը, հետևելով մայրենի բարբառին, շարահասում է դերբայից հետո: Օրինակ՝ «Ախր, քյորփաս ուզում չէր գնար, ուզում չէր» (Հսա, էջ 173): «Տեսել չեմ» (Լհ, էջ 14): «Վրան նայելուց մարդու աչքը կշտանում չի» (Սգ, էջ 68): «էդ մեկը լավ չի, որ ուտում չի» (Դդ, էջ 355):

Բարբառային կազմութուն է նաև ըղձական եղանակի ժխտականը հաստատական ըղձականով ու ետադաս ոչ-ով կազմելը: Ինչպես՝ «է... նեղանա ոչ, որդի, էդ մեկը սրտովս չի» (Հսա, էջ 159):

Լեզվի շարահյուսական առանձնահատկությունները, բնականաբար, դրոսկորվում են նախադասության կառուցվածքում: Ս. հանդադրանք ընդհանուր առմամբ հավատարիմ է մնում նախադասության կառուցվածքային հատկանիշներին և պահպանում է դրանց հիմնական օրինաչափությունները: Բայց նրա ստեղծագործություններում հանդես են գալիս շարահյուսական առանձնահատկություններ, որոնց մի մասն ակնհայտ շեղում է, իսկ մյուսները

համապատասխան օրինաչափությունների յուրահատուկ դրսևորումներ են՝ ոճական կամ այլ նկատառումներով:

Նախադասության կառուցվածքային օրինաչափություններից շեղումներ են նկատվում հատկապես համաձայնության ու մասնավորապես ենթակալի ու ստորոգյալի համաձայնության հարցում: Օրինակ՝ «Խուրջինում դեղեւ ու շաֆաւ կա, տվեք հիվանդ երեխաներին» (Կշ, էջ 28): «Շուտով մեքենայի մեջ դրվեցին մի մահնակալ՝ իր անկողինով» (Ուհ, էջ 293):

Ենթակալի ու ստորոգյալի անհամաձայնության մի տեսակը կոչվում է բակառություն, որի դեպքում քերականական անհամաձայնությունը պայմանավորված է ենթակալի իմաստային հատկանիշով: Ենթական թեև ձևով եզակի է լինում, բայց արտահայտում է առարկաների քանակական բազմություն: Այդպիսի անհամաձայնության արտահայտություններ կան Ս. Խանդավազյանի ստեղծագործություններում: Օրինակ՝ «Օրորվում էին դարմանի ամպ-մղեղը, նստում քարափի տներին» (Նուա, էջ 386):

Որոշակի յուրահատկություններ ու շեղումներ կան խնդրառության հարցում:

Ուղևորման (տեղի) հայցականի փոխարեն Ս. Խանդավազյանը երբեմն գործածում է ներգոյական հոլովը: Այս բանը, ի միջի այլոց, որոշ չափով տարածված է նաև այլ հեղինակների մոտ: Օրինակ՝ «Նախագահը մի գլանակ վառեց, դրեց Ստեփանի բերանում» (Հձ, էջ 265): Երբեմն հայցական հոլովի փոխարեն խնդիրը դնում է տրականով: Օրինակ՝ «Երեխաներիդ նպաստ եմ բերել, Մարիամ քույրիկ, այս թղթին ստորագրիր ու փողդ ստացիր» (Ուհ, էջ 276):

Այլ դեպքերում նա հայցականով պարագայի փոխարեն գործածում է տրականով պարագա: Օրինակ՝ «Եղիշը ծածկվեց աճարենու բնի ետեին» (Օհ, էջ 417): «Եղիշը նստեց կանաչներին: Դեմը ծեր ալգեպանն էր, աջ կողմին (փոխանակ՝ կողմը կամ կողմում)՝ «Այդ Մերին» (Օհ, էջ 426): «Դպրոցը գլուղից մի քիչ հեռու է, ձորի այն կողմին» (Կա, էջ 430):

Ս. Խանդավազյանը նկատի ունենալով նկարագրվող դեպքերի ու երևույթների բնույթը, ընտրում է նախադասությունների համապատասխան կառուցվածք: Երբեմն նրա նախադասությունները երկար են, իրենց մեջ պահպանում են լրիվ նախադասության բոլոր բաղադրիչները, կամ կառուցված են մասնակի զեղչումներով: Դա հատկապես նկատելի է, երբ հեղինակի պատմելաոճը էպիկական է, դեպքերը նկարագրում է, այսպես ասած, հանգիստ՝ դրանք ներկայացնելով իրենց տրամաբանական պատճառաբանությամբ:

Ահա «Կարմիր շուշաններ» պատմվածքի հերոս Քրիստի պատանեկան կյանքի մի փոքրիկ նկարագրություն. «Սպիտակ աղավնիներ էր սիրում այն գանգրահեր տղան: Իսկ երբ պառկում էինք հոնի թանձր ստվերի տակ, նա մեզ համար գրեթե էր կարդում ու պատմում, թե ինչպես է Դավիթ-Քեկը կռվել օսմանյան բանակների դեմ: Հետո միասին լողանում էինք գետում ու երբ մութը ժայռերի խոռոչներից դուրս էր սողում, նա վազում էր տուն՝ սպիտակ աղավնիներին կեղակերելու: Բայց երբ լուր է հասնում, որ Քրիստին և նրա ընկերներին դաշնակցականները բռնել են, ու նրանց կախաղան է սպասվում, այս դեպքում փոխվում է հեղինակի ոճը: Հանդարտ պատմելաձևը վերածվում է հանկարծակիի եկած ու անհանգստացած պոռթկումներով արտահայտված

նախադասությունների: «Ո՞նց թե այդպես: Ո՞նց թե Քրիստին... Եվ որոշեցինք զենքի դիմել» (էջ 22):

Թերի նախադասություններ, բնականաբար, ավելի շատ գործածվում են երկխոսություններում: Ընդ որում երկխոսության ընդհանուր բնույթից բխող զեղչումներին հաճախ ավելանում են խոսողների հոգեբանական վիճակը ու սուբյեկտիվ այլ հանգամանքներից բխող զեղչումներ և դրանց հետևանքով՝ համապատասխան թերի նախադասություններ: Օրինակ՝ «է... գնաց, է, գնաց...

— Ի՞նչ...

— Հը՞,— ուստան այնպես նայեց միթեանուն, որ կարծես մինչ այդ նրան չէր տեսել:— Հա... Հեչ... Կռունկը» (Ուհ, էջ 277):

Այսպիսի կառուցվածքներ ավելի հաճախ լինում են թե՛ երկխոսություններում, թե՛ ուրիշի ուղղակի խոսքում: Սակայն հաճախ դրանք տեղ են դրոշմում հեղինակի խոսքի մեջ, որը իր կողմից պատմելով ներկայացնում է այս կամ այն հերոսի մտորումները: Այդպիսի կառուցվածքները մոտենում են, այսպես կոչված, ուրիշի անիսկական խոսքին: Օրինակ՝ «—Ուստա՛, գնում ենք, ե՛կ:

Սկզբում ոչինչ չհասկացավ: Ո՞վ է գնում: Ո՞ւր է գնում: Ինչի՞ է եկել ինքը: Ի՞նչ գործ ունի այստեղ» (Ուհ, էջ 285):

Նախադասությունների կառուցվածքի ընտրության հարցում որոշակի դեր ունեն ոչ միայն հերոսի հոգեկան ապրումները և նման ուրիշ հանգամանքներ, այլև զբաղմունքը, կրթական մակարդակը և այլն: Ս. Խանդավյանը, որ ճիշտ է գնահատել ժողովրդական խոսքի շարահյուսական կառուցվածքի առանձնահատկությունները, իր համապատասխան հերոսներին խոսեցնում է առավելապես պարզ նախադասություններով, շաղկապների նվազագույն գործածությամբ: Օրինակ.

«Արմանք բան էր,— ծանր խոսեց ժերունին:— Երեկ Նոնուտի ձորում մի թևավոր տեսա: Հրաշք էր: Այդքան էլ նախշոճ հա՞վք կլինի: Թևերը ոսկի էին, կտուցը՝ մարջան, ձայնը... Տեր աստված: Երգեց, երգեց... Բայց մեր ձորի թևավորներից ոչ մեկը չմտեցավ նրան: Օտար հավք էր: Երգեց, թրթրեց, հետո էլի երգեց և այնպես թռավ, գնաց...»

Օտար հավք էր, մեր ձորը չընդունեց նրան: Ընդունեց, ի՞նչ անեց: Զէր մնա: Ամեն հավք իր ձորն ունի» (Օհ, էջ 27):

Իհարկե, խոսքն այն մասին չէ, թե բոլոր դեպքերում նախադասության ամեն մի կառուցվածք ուղղակի հոգեկան արտահայտության միջոց է: Բայց անհերքելի է, որ տարբեր հոգեկան ապրումների արտահայտման, տարբեր զբաղմունքի տեր հերոսների խոսքի համար նախադասության տարբեր կառուցվածքներն ունեն որոշակի ոճական արժեք, և այս հարցում գրողն ունի շարահյուսական այդ կառուցվածքների ընտրության հնարավորություն:

Ս. Խանդավյանը հաջողությամբ է իրացնում լեզվի ընձեռած այդ հնարավորությունները: Նրա ստեղծագործությունների լեզվի քերականական առանձնահատկությունների ըստ ձևաբանական և շարահյուսական կառուցվածքի քննարկումը ցույց է տալիս, որ դրանք ելնում են ժամանակակից գրական հայերենի քերականական գործուն օրինաչափություններից: Գրողի առանձին քերականական շեղումները արդյունք են կամ բարբառի ազդեցության, կամ գրական հայերենի կառուցվածքի զարգացման հետևանքով առաջացող զուգահեռ ձևերի գործածության:

Ս. Խանդավադյանը իր ստեղծագործություններում բարբառային ձևերի հարուստ ֆոնդը օգտագործելու բնագավառում ղգալի ավանդ ունի:

## ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ЯЗЫКА ПРОИЗВЕДЕНИЙ С. ХАНЗАДЯНА

Н. Г. МИНАСЯН

### Резюме

В языке произведений С. Ханзадяна сохраняются закономерности, присущие армянскому литературному языку. Однако писатель проявляет оригинальный подход в некоторых вопросах употребления грамматических форм; язык его произведений отличается индивидуальностью.

В произведениях писателя встречаются формы склонения и спряжения, присущие диалекту, и не исходят из тенденций развития грамматического строя армянского литературного языка.

Особенно интересно употребление параллельных форм склонения и спряжения.